

szemle

Mennochió esete a román Securitatével, avagy Magyarhermány története 1944–1964*

Tudománytörténeti szempontból rendkívül izgalmas munkát tart kezében az olvasó. A *Források a romániai magyarság történetéhez*-sorozat legújabb darabja ugyanis nemcsak forráskiadvány egy szaktörténeti bevezető tanulmánnyal, mint a sorozat eddigi kiadványai, hanem ennél sokkal több. A László Márton szerkesztette kötetet olvasva felmerül a kérdés, mit is tartunk a kezünkben tulajdonképpen: egy autodidakta helytörténész szaktörténész által annotált és bevezetett helytörténeti munkáját, a román államvédelmi szervek működési mechanizmusait taglaló esettanulmányt, avagy az erdélyi magyar falu 1944–64 közötti sorsát megvilágító mikrotörténeti munkát, helyenként antropológiai megjegyzésekkel mélyítve. Tulajdonképpen mindhármat, s ez egyszerre erőnye és hátránya is ennek a rendkívül összetett kutatásokat felölelő, óriási forrásapparátust megmozgató munkának.

A kötet három szerkezeti egységre tagolódik, Máthé János munkásságának ismertetése, Magyarhermány rövid bevezetővel ellátott kronológiája, valamint a szerző megfigyelési dossziéjának elemzése, amelyek látványosan nagyon lazán kapcsolódnak egymáshoz. A kiadvány magva, a feltárt forrás, Máthé János, magyarhermányi (Herculean, Brassó megye) gazda több évtizeden keresztül szerkesztett, falumonográfiává bővült falukronológiája, mely a község 1944–1964 közötti történéseit tárgyalja.

Máthé János, akinek nevét ma a magyarhermányi középiskola viseli, 1898-ban született egy tehető gazda gyermekeként, és egy rövid első világháborús intermezzótól eltekintve szülőfalujában élte le életét, aktívan részt vállalva annak társadalmi életéből. Ez a két világháború közt véleményformáló, az ötvenes években kulákká nyilvánított, de közmegebecsülésnek örvendő parasztgazda tudományos könyveket szerzett be és olvasott el, levéltári kutatásokat végzett, levelezésben állt magyarországi és erdélyi magyar tudományos kutatókkal, több száz oldalra rugó kézírathagyatékában (melynek nagyon töredékes része közlésre is került) többek közt lakóhelyének az őskortól saját koráig terjedő monográfiáját, nyelvészeti kutatásokat, a székelység eredetét, a hun–magyar rokonságot és az 1848-as forradalom helyi vonatkozásait tárgyaló munkákat találhatunk.

A közölt kronológia, mely nemrég került elő egy kolozsvári hagyaték rendezése során, életművének talán legértékesebb része. Nem a recenzens tiszte e munkát tárgyalni és értékelni, megteszi ezt a szerkesztő-történész. Az amúgy önmagában is egyedülálló összetettséggel, szinte társadalomtörténeti vénára valló hozzáértéssel összeállított kronológiát, amely magasan kiemelkedik a régió eddig közlésre került helytörténeti irodalmából, László Márton történész gondozta, látta el magyarázó lábjegyzetekkel, és tett kísérletet értelmezésére. Szerinte a kronológia legfőbb értéke az, hogy lehetőséget nyújt a jelenkortörténet kutatójának arra, hogy megfelelőképpen rekonstruálja az alávettettek viszonyát a hatalomhoz, ami egyébként a hivatalos iratok torzításai miatt csak kevésbé lenne lehetséges. Ugyanakkor a szerkesztő társadalomtörténeti szemszögből is értékeli a kronológiában rögzített folyamatokat, kiemeli a faluközösség bomlásának, a vidéki társadalmi csoportok erőszakos átalakításának bemutatását, az elnyomás, a védekezés és az alkalmazkodás különböző technikáinak leírását.

A szerkesztő szerint a kronológia a kiadvány legfontosabb része, historiográfiai és módszertani szempontból viszont jóval nagyobb jelentőségű a kötet másik nagy szerkezeti egysége, a Máthé János állambiztonsági dossziéja alapján László Márton által összeállított esettanulmány (*Máthé János megfigyelési dossziéja és Securitate dosszié- és tevékenység típusok*). Egyedisége folytán ez a rész fontos helyet biztosít a kötetnek az utóbbi évek Romániában és Magyarországon egyaránt felpeszsdült államvédelmi-kutatásainak sorában. (Kár, hogy ezekre a szerző szinte egyáltalán nem hivatkozik.) A négy iratsomóra rugó anyag az elmúlt években került elő a CNSAS (A Securitate Irattárát Tanulmányozó Bizottság) raktáraiból, és összesen 14 informátor és több tartótiszt két évtizedes

* MÁTHÉ János: *Magyarhermány kronológiája*. Szerk.: LÁSZLÓ Márton. Csíkszereda, Pro-print, 2008.

Máthéra fordított munkáját tartalmazza, az eddig ismert legnagyobb anyagot egy nem elsődlegesen közéleti szereplő megfigyeléséről.

A Securitate egyik legfontosabb feladata az úgynevezett megelőző munka volt, amely során a rendszerre potenciálisan veszélyes személyeket kellett kiszűrnie. Ez a tevékenység mindenekelőtt az alávetett társadalom átvilágítását követelte meg több szempont alapján, a célszemélyek veszélyességi fokozatok szerinti rangsorolását, és különböző típusú megfigyeléseket velük szemben. Fontos megjegyezni, hogy a kutatás, újat hozva az állambiztonsági dossziéfeldolgozások terén, nem az informátorok személyét, indítékaikat kutatja, hanem a dosszié- és tevékenységtípusokat határozza meg és mutatja be Máthé esetén keresztül, és a szövegek alapján hipotéziseket állít fel az állambiztonsági döntéshozatal logikájával kapcsolatosan.

László Márton elsősorban szövegértelmezési kísérletként határozta meg a dossziékban fellelhető anyagra irányuló kutatásait, amit azzal indokolt, hogy a Securitate döntéshozó tisztjei is szövegértelmezést végeztek (bár eltérő szempontok szerint), amikor a beérkezett különböző szöveges dokumentumok alapján (informatori jelentések, elfogott levelek fordításai) intézkedtek. Ugyanakkor kutatásának másodlagos célja a Securitate döntéshozási logikájának rekonstruálása volt a szövegértelmezés segítségével.

Az olvasó számára tehát egyrészt jelentéssel telnek meg az addig csak meghatározás szinten ismert fogalmak, mint problémakör-dosszié, ellenőrzési dosszié, egyéni adatgyűjtési dosszié stb. vagy a különböző állambiztonsági eljárások: felügyelet, ellenőrzési tevékenység, megfigyelési tevékenység. Másrészt László Márton igyekszik ütköztetni a különböző forrástípusokat, és megpróbál magyarázatot találni az informatori jelentések és a kronológiában-monográfiában fellelhető állásfoglalások közötti esetleges különbségekre.

A kutatás során felmerülő társadalomtörténeti, mentalitástörténeti kérdések tárgyalását, az úgynevezett „szövegértelmezést” az anyag ismertetése közé szűrja be a szerző-szerkesztő. Az egyik ilyen téma Máthé viszonya a feje felett elvonuló történelmi változásokhoz. A magyarországi szocializálódott gazdafiú számára az 1918–1919-es impériumváltás csak virtuális változást jelentett (mivel a tömbmagyar-ság részeként élte le egész életét); a Romániához való tartozás egyedüli közvetlen élményét (amint a függelékben olvasható írásai is tanúsítják) a román államhatalom közvetett asszimilációs próbálkozásai jelentették. László Márton szerint ezért fordult Máthé a történeti és nyelvészeti kutatások felé.

Miért ítélte a Securitate veszélyesnek Máthé János tevékenységét? Egyrészt a „hivatalostól eltérő” történelmi nézetei miatt, másrészt – ezzel összefüggésben – veszélyesnek tartották az államrendre nézve, hogy a fiatalok megismerkedjenek ezekkel a gondolatokkal.

A Securitatés anyag ismertetését lezáró konklúziók (*Összegzés: Máthé János és a Securitate*) Máthé és az állambiztonsági szervek viszonyát próbálják megragadni, a felek céljai felől közelítve meg a kérdést. Máthé János célja a szerző értelmezése szerint a magyar-székely történelmi tudat, a magyar nyelv megőrzése, a kollektív emlékezet és tudás írásbeli rögzítése és továbbadása volt. A Securitate célja Máthé tevékenységének és munkájának felderítése, szemmel tartása, kapcsolathálójának feltérképezése, majd elszigetelése és munkája befolyásolása „irányítása”, veszélyesnek minősített művei terjesztésének megakadályozása volt. Amint László helyesen felismeri, elvontabb értelemben az identitás volt a tét. Az egyik fél az identitás megőrzéséért, a másik az identitás reprodukálásának megakadályozásáért küzdött.

Mekkora apparátussal működött a Securitate? Mi értelme volt a Máthé elleni 24 évet felölelő eljárásnak? – teszi fel a kérdést László az *Összegzés* végén, azonnal válaszolva is a kérdésre: „...egy hatalmas, túldimenzionált bürokratikus rendszer önigazoló tevékenységéről beszélhetünk, amely »ellenségeket« generált, hogy létszámát és költségvetését igazolja.”

A forráskötet harmadik része Máthé János portréja, ami elsősorban az általa írt Kronológiára és a megfigyelési dossziék elemzésére épül. Szerkezetileg ez a kötet első része, mivel ez a rész tulajdonképpen összegzi a teljes forrásapparátus anyagát. A szerző az adatgyűjtés minden lehetséges válfajával élt: a megfigyelési dossziék és a *Kronológia* mellett átnézte a korabeli sajtót, a Máthéről írottakat és az általa közlőket, a Máthé János hagyatékában fennmaradt sajtó- és kéziratanyagot, a tudós-gazda valamennyi közlésre került és kéziratban maradt szellemi termékét, Máthé János és különböző kulturális intézmények közötti levelezést, valamint megpróbálta elérni a fellelhető érintetteket (a rokonoktól a falustársakon keresztül az informátorokig). E hatalmas anyagból rekonstruálta azután, a történeti antropológia eszköztárát is felhasználva, a székelyföldi polihisztor személyiségét, adottságait, neveltetését, szerteágazó érdeklődésének forrásait, kielemezte személyiségének a különböző élethelyzetekben előtérbe került oldalait: Máthé Jánost, a vezetőt, az osztályellenséget a „földművestudóst”, a helytörténészt és a közéleti szereplőt. Végül mindezek alapján felvázolta Máthé értékrendszerét, értékelte kapcsolathálóját, világszemléletét, betekintést engedett Máthé utólagos szimbólumszerepének magyarázatába. Érdekes összetevője a gazda

személyiségének az antiszemitizmus, ami első pillantásra nem illik be az egyébként józan, mértékletes, véleményformáló személyiség jellemrajzába. Ezt a szerző Máthé szocializációjával magyarázza, utalva egyrészt olvasmányaira (a két világháború közötti magyar történeti irodalomra, egyes erdélyi magyar lapokra), másrészt a kommunizmus mint zsidó világuralmi eszköz akkoriban közkeletű sztereotípiájára.

A történelmi antropológia szemszögéből a kötet egyik hiányossága, hogy hiába érződik a munkán szerzőjének jártassága e tudomány szakirodalmában, mégsem hívja fel a figyelmet a megfelelő analógiákra. Lehetetlen például nem észrevenni a párhuzamot Máthé János és a friuli molnár, Mennochió között. Akárcsak Mennochió a 16. században, Máthé János is autodidakta módon szerezte meg az őt sorstársai közül szellemileg kiemelő műveltséget, amit továbbfejlesztett egy saját rendszerbe, s amihez ragaszkodott élete végéig. Akárcsak Mennochió a maga szűkebb pátriájában, Máthé János is eretneknek, a hatalmi diskurzussal szemben állónak számított a közelmúlt Erdélyében. S végül, akárcsak Mennochió, Máthé János is megpróbálta kijátszani – hozzá kell tennünk, jóval sikeresebben – a dogmákat képviselő intézmény, jelen esetben a Securitate képviselőit.

Máthé János munkásságának ismertetése, a falusi polihisztor által írt kronológia bevezetője-értékelése ugyanakkor akár egy mikrotörténeti munka csírája is lehetne, hisz Máthé életútján keresztül betekintést nyerünk az 1945 utáni székelyföldi magyar falu történetének különböző jellemző fázisaiba. „Ami Magyarhermányban történt, az lenyomata annak, ami az egész ország falvaiban történt, ez adja a munka jelentőségét” – értékeli László Márton a kronológiát.

A három nagy szerkezeti egységet kiegészítik a *Függelék*ben közölt anyagok. A válogatás Máthé írásaiból választ ad néhány olyan kérdésre, amelyet az előző részek nyitva hagytak. Például a két világháború közötti erőteljes román asszimilációs törekvések leírása segít megérteni az általában toleráns Máthé néhol feltörő románellenességét. Tulajdonképpen nem illene a forrásgyűjteménybe a Máthé által összegyűjtött viccek közlése, de mivel személyiségéhez és a korhoz ez is hozzátartozik, elnézhető ez a diszkordancia. Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk a kötet mutatóit is, ezeket rendszerint nem emeli ki a recenzió, ebben az esetben viszont a mutatók nemcsak a kiadvány könnyebb kezelését segítik elő, hanem fontos segédeszközként szolgálnak a történeti elemzéshez is, mivel segítségükkel követhetővé válnak a társadalmi mobilitás útjai.

A három lazán kapcsolódó és külön is értékelhető, de egymással szervesen összefüggő részből álló forráskiadvány sokféleképpen értelmez-

hető és olvasható. Egyrészt Máthé János történeti antropológiai igénnyel elkészített személyiség- és életrajza, ami egyben a romániai magyar falu 1945 utáni szerkezetváltozásait is bemutatja. Ugyanakkor a vonatkozó állambiztonsági dossziék feldolgozása nélkül lehetetlen lett volna Máthé János személyiségének ilyen mélységű feldolgozása. Olyan összegzett anyaggal állunk tehát szemben, mely új utakat, új módszereket fesseget a történetírás terén, ötvözi a különböző kutatási módszertanokat és egységesíti az ezek által elérhető eredményeket.

Lázok Klára

Az elszántság gyümölcsei*

Az Egyesült Államok negyvenedik elnökének, Ronald Reagannek eredetileg három kötetet megtöltő, kézzel írott naplóját Douglas Brinkley, amerikai történész szerkesztésében olvashatjuk. Brinkley egyharmadára csökkentette az elnök szövegét, miközben igyekezett megőrizni a történelmileg érdekes események, a mindennapi hivatali rutin, valamint a magánéleti történések eredeti ritmusát. A gazdaság- és a külpolitikai kérdéseknek szentelt prioritást, ezzel biztosítva a tengernyi történés, reprezentációs és médiaesemény mellett a szöveg kohézióját.

Vajon a magyar olvasó milyen közép-európai vonatkozásokra bukkan az amerikai elnök jegyzeteiben? A terjedelmes névmutató segítségével könnyen tájékozódhatunk, annál is inkább, mert Reagan előszeretettel kötötte az eseményeket, problémákat személyekhez. Az eredmény minden várakozásunkat alulmúlja. Csupán röpke látogatás erejéig bukkan fel a „magyar Gorbacsov” Grosz (!), és nem tesz mély benyomást az elnökre. Lech Wałęsa neve is felmerül néhányszor, és rajtuk kívül szinte csak Ceau Ceauceson (!) – a névjegyzékben: Ceausecu –, értsd: Nicolae Ceaușescu tűnik fel. Ez is mutatja, hogy térségünk milyen helyet foglalt el az Egyesült Államok elnökének mentális horizontján. Magyarországnak még így is kitüntetett figyelem jutott, mint annak a csatlós országnak, amelyet a Reagan-kormányzat intenciói szerint el kellett távolítani a Szovjetuniótól, s mely ország kapcsán az elnök elégedetten jegyezte meg 1988 nyarán, hogy a szovjetek 68 ezer katonájuk kivonását tervezik. A magyar származású Teller Ede viszont egymaga szinte többet

* Ronald REAGAN: *The Reagan Diaries. (Reagan feljegyzései.)* Szerkesztette: Douglas BRINKLEY. Harper Collins Publishers, New York, 2007. 767 p.